

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ
СТЕФАНИКА

Навчально-науковий Юридичний інститут

Кафедра конституційного, міжнародного та адміністративного права

РОЗВАДОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ.

Методичні вказівки для підготовки до самостійної роботи студентів
другого курсу денної форми навчання.

Освітньо-професійна програма «Міжнародне та європейське право»
Спеціалізація 081 Право
Галузь знань 08 Право

Івано-Франківськ, 2024

УДК 342. 525

P64

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (протокол № від 2 від 27 вересня 2024 року)

Рецензенти:

Сворах С. Д. доктор юридичних наук, професор, кафедри навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Кернякевич-Танасійчук Ю. В., доктор юридичних наук, професор кафедри судочинства навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Р 64. Розвадовський В. І. Європейський конституціоналізм. Методичні вказівки до підготовки до самостійної роботи студентів другого курсу денної форми навчання. [текст] Володимир Іванович Розвадовський. – Івано-Франківськ: навчально-науковий Юридичний інститут Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2024 – 17 с.

Методичні вказівки з вибіркової дисципліни «Європейський конституціоналізм» розроблені на основі навчального плану та призначені для самостійної роботи студентів за освітньою програмою «Міжнародне та європейське право», спеціальність 081 Право»

В даних методичних вказівках прописані рекомендації для підготовки кожної з тем спецкурсу, література та нормативно-правові акти, завдання перелік контрольних запитань та інші наукові джерела, що сприятиме поглибленому вивченню та засвоєнню відповідних тем.

Методичні вказівки з вибіркової навчальної дисципліни «Європейський конституціоналізм» призначені для студентів, аспірантів та викладачів ВНЗ

©Розвадовський В.І., 2024 рік

© Прикарпатський національний університет ім.. Василя Стефаника, 2024

ВСТУП.

Тенденції сучасного розвитку міжнародних та міждержавних відносин у рамках романо-германської правової сім'ї, яка складає основу Європейського Союзу та Права ЄС, відзначаються істотним впливом з боку конституціоналізму та конституційного права країн ЄС. Саме європейський конституціоналізм сформував основу правових цінностей, які згодом були включені до змісту концептуальних нормативно-правових актів Європейського Союзу, а також обумовив явище конвергенції правових систем європейських країн, які у кінцевому підсумку обумовили саму появу ЄС як міжнародної та міждержавної організації регіонального (континентального) характеру. Саме тому вивчення європейського конституціоналізму, як особливої конституційно-правової інституції і, одночасно, особливої правової системи для юристів має важливе значення як у ретроспективному, так і у перспективному аспектах, оскільки закладає підвалини розуміння змісту конституційних європейських відносин та специфіки функціонування конституційно-правових інститутів країн-членів ЄС.

Також вивчення навчальної дисципліни «Європейський конституціоналізм» дозволяє засвоїти не лише специфіку конституціоналізму країн-членів ЄС, а й держав, які прагнуть стати членами зазначеної організації, а також інших країн, які не мають на меті вступ до ЄС. Це дає можливість визначити з позицій сучасного конституціоналізму можливі варіанти розвитку явищ конвергенції та дивергенції правових систем країн Європи.

Основними джерелами цієї галузі виступають Конституції країн-членів ЄС, Конституції країн-асоційованих членів ЄС, а також Конституції та конституційні акти держав, які не є членами ЄС та найближчим часом не збираються бути її членами.

У контексті усього вищенаведеного, важливо, щоб випускники вищих юридичних закладів володіли необхідними знаннями у галузі європейського конституціоналізму у рамках сучасного конституційного та конституційного порівняльного права на підґрунті стійкої сформованої правової культури та знань історичних та сучасних аспектів становлення та розвитку конституціоналізму країн Європи.

ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ВИБІРКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ.

Т е м а 1. Основні етапи формування сучасного європейського конституціоналізму.

Методичні вказівки до самостійного вивчення теми.

Пристаючи до вивчення цієї теми студент опрацьовує літературні джерела за античний період та роль елліно-римської спадщини. Християнська традиція: Томас Аквінат, концепція свободи волі. Германське право: традиція, принцип дорадчості монарха, зародження конституційного контролю. Англійська конституційна традиція: Magna Charta, парламентаризм та судовий конституційний контроль. Американський конституціоналізм і його вплив на європейський конституціоналізм: республіканізм, поділ влади, судовий конституційний контроль і федералізм. Український конституціоналізм: Договори і установлення 1710 р., деконцентрація влади, муніципалізм, народовладдя.

Питання для опанування та засвоєння:

1. Ідея обмеження правління, політико-правова доктрина
2. Зародження конституцій
3. Формування американського конституціоналізму та його риси
4. Європейський конституціоналізм та його риси
5. Система сучасного конституціоналізму.

Практичні завдання, виконуються у формі есе по наступних темах:

1. Вплив католицької церкви на обмеження верховенства права.
2. Ваше сприйняття теорії справедливості філософа Рольза (1921-2002 р.р.)
3. Чому так важливо, щоб людина погодилась підкорятись лише закону й суду?
4. Правовий статус Венеціанської комісії Ради Європи (Європейська комісія за демократію через право) щодо свободи людини.

Тема 2. Засади та основні доктрини конституціоналізму.

Методичні вказівки до самостійного вивчення теми.

Прошу звернути увагу, що за літературними джерелами значиться, що справжня історія конституціоналізму починається в епоху Нового часу і Просвітництва, тобто у XVII–XVIII століттях, коли внаслідок революційних подій у країнах Європи відбувається крах абсолютистських монархічних режимів та формуються провідні засади сучасного конституціоналізму, основу яких становлять природні, невідчужувані права людини та теорія і практика обмеженого ними конституційного правління.

Зверніть увагу на ідеї доктрини природного права, зокрема трьох її складових – свободи, рівності і власності – склали фундамент, на якому ґрунтується доктрина і практика сучасного конституціоналізму. Ці ідеї знайшли своє відображення у працях багатьох прогресивних мислителів Нового часу та Просвітництва, а також у перших конституційних актах англійської, американської та французької революцій.

Питання для опанування та засвоєння:

1. Характеристика серед ознак конституціоналізму принципи за міжнародним та національним правом.
2. Ідеї доктрин природного права (свобода, рівність і власність).
3. Чому більшість принципів конституціоналізму нерозривно пов'язана з характеристикою природи та основного змісту конституцій?
4. Становлення конституційного ладу в Україні.
5. Принципи Основного закону держави Україна та їх відповідність базовим цінностям конституціоналізму.
6. Доктрини сучасного конституціоналізму.

Практичні завдання, виконуються у формі есе по наступних темах:

1. Охарактеризуйте доктрини природного права, зокрема, свободи, рівності і власності в працях Іммануїла Канта (Німеччина); Шарля Монтеск'є (Франція) та Томаса Гоббса (Англія).
2. Започаткування побудови держави демократичного типу на теренах України через Зборівську угоду 1649 року, Гадяцький трактат Івана Веговського та деякі інші акти.

3. Проаналізуйте українське відродження державності (1917-1920 р.р.)

Контрольні запитання для самоконтролю:

1. Що являє собою американська модель конституціоналізму?
2. Європейська модель конституціоналізму?
3. Що являє собою поняття доктрина?

Тема 3. Європейський парламентаризм, як основа конституційних систем правління.

Методичні вказівки для самостійного вивчення теми.

Для засвоєння даної теми важливо проаналізувати **Європейський парламентаризм, як основу конституційних систем правління.** Алже доктрина конституціоналізму передбачає існування у державі конституційної системи правління заснованої на ідеях верховенства права, демократії та обмеженого правління. Зверніть увагу, що саме у Європейській моделі конституціоналізму - конституційні системи правління засновані на моделі гнучкого поділу державної влади, що передбачає широкі повноваження законодавчої влади по формуванню уряду та контролю за ним. Така взаємодія між вищими органами влади є змістом Європейського парламентаризму.

Питання для опанування та засвоєння.

1. Поняття та види парламентів.
2. Які у парламентських, а чи змішаних республіках, парламенти виконують функції?
3. Охарактеризуйте представницьке правління за конституціями.
4. Як подолати проблему підкупу виборців?
5. Імперативний та вільний мандат за національним та міжнародним правом.
6. Доктрина парламентського суверенітету.
7. Ключові проблеми парламентаризму за європейською моделлю конституціоналізму.
8. Роль політичних партій в парламентах.

Практичні завдання, виконуються у формі есе по наступних темах:

1. Чому в окремих європейських державах забороняється імперативний мандат депутата?
2. Сформууйте власне бачення щодо двохпалатного парламенту в Україні.
3. Верховенство права, демократія та рівень захисту прав людини за законодавством Угорщини.
4. Парламентаризм як основа конституційних систем правління;
5. Порядок формування парламентів та статус депутатів.

Тема 4. Права людини і основоположні свободи як межі діяльності держави.

Методичні вказівки до самостійного вивчення теми.

Спочатку потрібно опрацювати Міжнародні стандарти прав та свобод людини і громадянина та їх співвідношення із національним законодавством. Загальна декларація прав людини (1948) - завдання, до виконання якої повинні прагнути всі народи і держави (Преамбула Декларації); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) та факультативні протоколи до нього; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966); Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод (1950), ратифікована Україною 17.07.1997 року і набула чинності 11.09.1997 року. У сукупності ці акти утворюють так звану Міжнародну хартію прав людини. Стаття 9 Конституції України (1996 рік).

Питання для опанування та засвоєння.

1. Загальна характеристика інституту прав і свобод громадян.
2. Класифікація прав, свобод і обов'язків громадян.
3. Принципи субсидіарності та розсуду держави, як базові засади контрольного механізму Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
4. Імплементация Конвенції про захист прав і основоположних свобод у правовій системі України.

5. Загальна декларація прав людини.
6. Юрисдикція Європейського суду з прав людини.

Практичні завдання, виконуються у формі есе по наступних темах:

1. Реалізація в Україні Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.
2. Імплементация Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в національному законодавстві.
3. Міжнародна конвенція про захист всіх трудящих- мігрантів та членів їх сімей в умовах російсько-української війни.
4. Проаналізуйте відмінність контрольного механізму ЄКПЛ та контрольних механізмів універсальних договорів ООН

Т е м а 5. Народний суверенітет.

Методичні вказівки до самостійного вивчення теми.

Дану тему бажано розпочати з ознайомленням з монографією Щербанюк О. В. - «Національний суверенітет та концепція nation-state». Важливо засвоїти поняття демократичної легітимності. Народне представництво і суверенітет. Природу представницького мандату. Право на спротив тиранії. Парламентаризм і парламентський контроль. Поділ влади.

Зверніть увагу на те, що народний суверенітет це принцип конституціоналізму. А вже в сучасних демократичних державах такі принципи конституціоналізму, як народний суверенітет і зв'язок державної влади з народом, служать обґрунтуванню державної влади. В дослідженнях існують і ширші погляди на народний суверенітет як дія в даній науковій категорії демократичного суспільно-політичного розвитку; 3) найважливіший політико-правовий інститут конституційного права. Категорія суверенітет, яка стала з кінця XVIII століття конституційно-правовою категорією, міцно увійшла в систему цінностей конституціоналізму і лібералізму і стала однією з теоретичних засад захисту від свавілля влади: як інститутів громадянського суспільства, так і прав та свобод особи. В конституційному механізмі державний і народний суверенітет співіснують у нерозривній єдності .

Державність будь-якої країни - це складний комплекс різноманітних елементів, структур, інститутів політичної влади, зумовлений неповторною самобутністю соціальних, економічних, політичних, культурних умов життєдіяльності конкретного народу або об'єднання народів.

Питання для опанування та засвоєння.

- a. Народний суверенітет як принцип конституціоналізму
- b. Конституційні засади народного суверенітету.
- c. Установча влада народу.
- d. Тотожність понять народний суверенітет та конституційний лад.
- e. Народний суверенітет у теорії політико-правових вчень.
- f. Зміна конституційного ладу в Україні.
- g. Положення про владу народу, які містяться у конституціях різних держав.
- h. Ідеї народного суверенітету в сучасних конституціях.

Практичні завдання, виконуються у формі есе по наступних темах:

1. Народний суверенітет, як захист від насилля.
2. Народний суверенітет основа демократії.
3. Обґрунтуйте на базі вчення Ю.М. Тодик установчу владу народу за національним законодавством.

Контрольні запитання для самоперевірки.

1. Як захистити права співвітчизників в окупованих росією східних областях?
2. Навіщо потрібен народний суверенітет?
3. Чи потрібно міняти Конституцію України?
4. На яких принципах будується народний суверенітет?
5. Як розуміти влада народу та політична влада?

Тема 6. Судовий конституційний контроль.

Методичні рекомендації до самостійного вивчення теми.

Опрацюючи літературні джерела зверніть увагу на засадничі підстави судового конституційного контролю. У конспекті випешіть поняття термінів юристократія і національний суверенітет. Юристократія і верховенство парламенту.

Важливо запам'ятати форми звернень до Конституційного Суду України : конституційне подання та конституційне звернення. Суб'єкти права на звернення до Конституційного Суду України. Відкликання конституційного подання (звернення).

Через призму Закону України «Про Конституційний Суд України опрацюйте стадії провадження в Конституційному Суді України. Види проваджень (усне та письмове). Відкриття конституційного провадження . Підстави відмови у відкритті провадження. Підготовка справи до судового розгляду. Форми діяльності Конституційного Суду України: засідання, пленарне засідання. Учасники конституційного провадження, їх права і обов'язки. Процедура розгляду конституційного подання (звернення) колегією суддів. Рішення, що ухвалюються колегією суддів . Порядок розгляду справи на пленарному засіданні Суду та винесення рішень. Окрема думка судді Конституційного Суду України.

Юридична сила рішень та висновків Конституційного Суду України. Верховенство рішень Конституційного Суду України як гарантія їх виконання. Остаточність, неоскаржуваність і обов'язковість рішень Конституційного Суду України. Перегляд рішень Конституційного Суду України за нововиявленими обставинами.

Питання для опанування та засвоєння .

1. Поняття та види рішень Конституційного Суду України.
2. Окрема думка судді Конституційного Суду України.
3. Остаточність, неоскаржуваність і обов'язковість рішень Конституційного Суду України. Їх перегляд за нововиявленими обставинами.
4. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, види, юридична природа.
5. Вплив правових позицій Конституційного Суду України на правотворчу і правозастосовну діяльність в Україні.

ЗАВДАННЯ

1. До Конституційного Суду України звернувся суб'єкт права на конституційне подання (66 народних депутатів України) з клопотанням надати офіційне тлумачення відповідності Конституції України (конституційності) постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти” (справа про платні медичні послуги). Підставою для розгляду справи народні депутати України вважали практичну необхідність в офіційній інтерпретації положень ч. 3 ст. 49 Конституції України.

Суб'єкт права на конституційне подання зазначав у своєму поданні, що до Переліку платних послуг фактично включено лікувально-медичну, профілактичну та інші види медичних послуг та допомоги, яка відповідно до ч. 3 ст. 49 Конституції України у таких закладах має надаватися безоплатно, у зв'язку з чим просив визнати цю Постанову неконституційною.

Важливим аспектом прийнятого рішення Конституційного Суду України від 25 лист. 1988 р. № 15-рп/98 (справа про платні медичні послуги) був висновок, що поняття медичної допомоги, умови запровадження медичного страхування, у тому числі державного, формування і використання добровільних медичних фондів, а також порядок надання медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги, на платній основі у державних і комунальних закладах охорони здоров'я та перелік таких послуг мають бути визначені законом.

Визначте поняття та види рішень Конституційного Суду України? Які конституційно-правові вимоги встановлені до змісту рішень та висновків Конституційного Суду України? В чому полягають особливості правової природи рішень та висновків Конституційного Суду України?

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчально-му процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) викликало неоднозначну реакцію у суспільстві – справа №1-6/99 № 10-рп/99 від 14 груд. 1999 р. Саме тому, відмежовуючись від офіційної інтерпретації ст. 10 Конституції України у Рішенні Конституційного Суду України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчально-му процесі в навчальних закладах України, висловив окрему думку суддя Конституційного Суду України О.М. Мироненко, рішуче скориставшись правом заперечення та застосувавши формулу *non tollet usum*.

Чи дозволяє чинний Закон України “Про Конституційний Суд України” кожному судді Конституційного Суду України висловлювати окрему думку щодо його рішення, висновку? Ви-значте юридичну природу окремої думки? Які

існують типи окремих думок суддів органів конституційної юрисдикції в інших державах? Чи може надаватися окремій думці судді органу конституційного контролю прецедентний характер?

3. На пленарному засіданні Конституційного Суду України було розглянуто справу за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України “Про чинність Закону України “Про Рахункову палату”, опубліковано-го в газеті “Голос України” 23 січ. 1998 р., а також щодо офіційного тлумачення положень ч. 2 (у конституційному поданні – ч. 3) ст. 150 Конституції України та ч. 2 ст. 70 Закону України “Про Конституційний Суд України” стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України у разі, якщо в цих рішеннях не визначено порядку їх виконання. Конституційний Суд України вирішив визнати неконституційною зазначену Постанову Верховної Ради України. Крім того, Конституційний Суд України зазначив, що рішення і висновки Конституційного Суду України є обов’язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. У своєму виконанні вони не потребують додаткового підтвердження з боку будь-яких органів державної влади.

На кого покладається обов’язок щодо забезпечення виконання рішень та додержання висновків Конституційного Суду України? Який існує порядок виконання рішень і висновків Конституційного Суду України? Які наслідки тягне за собою невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України? Чи може Конституційний Суд України відкрити нове провадження у справі при виявленні нових обставин по справі? Чи передбачено законодавством право Конституційного Суду України переглядати рішення і висновки за власною ініціативою? Чи допускається перегляд рішень органами конституційного контролю у зарубіжних країнах і у яких випадках? Яка існує практика у зарубіжних країнах щодо перегляду прийнятих рішень органами конституційного контролю за нововиявленими обставинами або новими обставинами?

4. У процесі практичної діяльності Конституційний Суд України формулює досить важливі правові позиції, а також звертається до інтерпретаційних висновків, викладених у попередніх його рішеннях. Так, у рішенні Конституційного Суду України від 25.06.2008 р. № 12-рп/2008 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 5, 6 ст. 13 Закону України “Про статус народного депутата України”; ч. 4 ст. 61 Регламенту Верховної Ради України та офіційного тлумачення положень п. 6 ч. 2, 6 ст. 81; ч. 6 ст. 83 Конституції України; ч. 4 ст. 13 Закону України “Про статус народного депутата України” (справа про перебування народного депутата

України у депутат - ській фракції) правові позиції містяться як у мотивувальній, так і в резолютивній частинах.

Натомість у рішенні Конституційного Суду України від 26.02.2009 р. № 6-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення п. 18 ч. 1 ст. 85 правова позиція міститься у мотивувальній частині рішення, а в резолютивній частині рішення, на її підставі, дається остаточний висновок. Ще одним прикладом розміщення правових позицій Конституційного Суду України у мотивувальній частині його акта є рішення від 16.04.2009 р. № 7-рп/2009 у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень ч. 2 ст. 19; ст. 144 Конституції України, ст. 25; ч. 14 ст. 46; ч. 1, 10 ст. 59 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування). Ухвала Конституційного Суду України від 15.07.2009 р. № 48-уп/2009 про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) розпоряджень Президента України про тимчасове виконання обов’язків голів місцевих державних адміністрацій є прикладом “відмовної” ухвали з “позитивним” змістом і містить посилання на минулі правові позиції Конституційного Суду України.

Визначте поняття “правової позиції” та дайте їх класифікацію. Чи знайшов своє закріплення цей термін у законодавстві України? В чому полягає юридична сила (природа) правових позицій Конституційного Суду України? В якому співвідношенні знаходяться поняття “рішення Конституційного Суду України” та “правова позиція”? Яке місце у структурі рішень Конституційного Суду України займають правові позиції?

5. Конституційний Суд України, до повноважень якого віднесено лише визначення відповідності Конституції України окремих правових актів чи їх положень та тлумачення Конституції та законів України, не є уповноваженим суб’єктом право-творчості (крім передбаченого ч.2 ст.3 Закону України “Про Конституційний Суд України” повноваження приймати акти, що регламентують організацію його внутрішньої роботи). Заповнення прогалін в законодавстві також не належить до його повноважень, що неодноразово підкреслював сам Конституційний Суд України (зокрема, в Рішенні у справі про тлумачення Закону України “Про вибори народних депутатів України” від 25.03.1998 р. № 3-рп/98). Іноді на законодавчому рівні акти Конституційного Суду України прирівнюються до “актів законодавства” та до “нормативно-правових актів”, хоча сам Конституційний Суд України в Рішенні у справі про тлумачення терміна “законодавство” від 09.07.1998 р. № 12-рп/98 не відніс свої акти до системи законодавства України.

Чи може Конституційний Суд України переглядати свої правові позиції? Як впливають правові позиції Конституційного Суду України на правотворчу та правозастосовну діяльність в Україні? Наведіть приклади з практики діяльності єдиного ор-гану конституційної юрисдикції щодо впливу правових позицій на правотворчу та правозастосовну діяльність в Україні.

Контрольні запитання для самоконтролю.

1. Які види рішень може виносити Конституційний Суд України?
2. В чому полягає відмінність окремої думки судді Конституційного Суду України від окремої думки судді загальної юрисдикції?
3. В яких випадках можливий перегляд Конституційним Судом України своїх рішень?
4. Яку юридичну природу мають правові позиції Конституційного Суду України?
5. Як впливають на правотворчу та правозастосовну діяльність правові позиції Конституційного Суду України?

Рекомендована література для опрацювання всіх тем.

1. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / [упорядкув. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відповід. ред. С. Головатий; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко ; вст. сл. С. Головатий]. – К. : «Книга для бізнесу», 2008. – 992 с.
2. Аристотель. Політика. Афинская політия / Аристотель. – М. : Мисль, 1997. – 347 с.
3. Дайси А. В. Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской конституции / А.В. Дайси [под. ред. П.Г. Виноградова. Издание второе]. – М., 1907. – 671 с.
4. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль; пер. с англ. ; под ред. М.В. Ильина. – М.: РОССПЭН, 2003. – 576 с.
5. Демократическое правовое государство и гражданское общество в странах Центрально-Восточной Европы. – М., 2005.
6. Ладер К.-Х. Теория аутопойезиса как подход, позволяющий лучше понять право постмодерна (от иерархии норм к гетерархии изменяющихся паттернов правовых интэротношений) / К.-Х. Ладер // Правоведение. – 2007. - № 1. – С. 13 – 42.
7. Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : ВД Простір, Смолоскип, 2009. – xxxii + 1128 с.
8. Лок Дж. Два трактати про врядування / Джон Лок [пер. з англ. О. Терех, Р. Думець]. – К. : Основи, 2001. – 264 с.

9. Речицкий В. Политический предмет конституции / Всеволод Речицкий. – К.: Дух і Літера, 2012. – 728 с.
10. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон [пер. з фр. Є. Марічева]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 286 с.
11. Ролз Дж. Теорія справедливості / Джон Ролз [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
12. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія / М.В. Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр "Ліра", 2009. - 372 с.
13. Таманага Б. Верховенство права: Історія. Політика. Теорія / Б. Таманага [пер. з англ. А. Іщенка]. — К. : Києво-Могилян. академія, 2007. — 208 с.
14. Федераліст. Коментар до Конституції Сполучених Штатів. Александер Гамільтон, Джеймс Медісон, Джон Джей: пер. з англ. – К. : Видавництво Сфера, 2002. – 492 с.
15. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія / В. Шаповал. – К.: Юридична фірма «Салком», 2005. – 559 с.
16. Шевчук С. Судова правотворчість. Світовий досвід і перспективи в Україні / С.В. Шевчук. – К. : Реферат, 2006. - 640 с.
17. Слінько Т. М. Летнянчин Л. І. Веніславський Ф.В. та інші Конституційне право України; за заг. ред. Т. М. Слінько. – Хаоків: Право, 2020. – 592 с.

Додаткова література.

1. Визначення і вимірювання демократії / За ред. Д. БІТЕМА. – Львів, 2005.
2. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Юрген Габермас; пер. з нім. А. Дахній; наук. ред. Б. Поляруш. – Львів : Астролябія, 2006. – 415 с.
3. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Р. Дарендорф; пер. з нім. А. Орган. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 109 с.
4. ДЖЕНІС М., КЕЙ Р., БРЕДЛІ Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. – Київ – Будапешт, 1997.
5. Кельзен Г. Чисте правознавство / Ганс Кельзен ; [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
6. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика: Дис... д.ю.н./ А.Р. Крусян; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2010. – 546 с.
7. Мартиненко П. Проект Конституції для нової Європи: реформаторський потенціал / Петро Мартиненко // Європейська інтеграція. – 2004 – № 4. – С. 1 – 16.

КЛЮЧОВІ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ.

1. Загальна декларація прав людини 1948 року.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права
3. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права
4. Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права
6. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
7. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих- мігрантів та членів їх сімей (рос)
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок
9. Конвенція про права дитини.
10. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах
11. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії
12. Конвенція про права інвалідів
13. Факультативний протокол до Конвенції про права інвалідів
14. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень
15. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання
16. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.
17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
18. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижують гідність, поводженню чи покаранню